

Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences
e-ISSN: 2147-5644

Din ve Değişim Bağlamında Türk Toplumunu
Turkish Society in the Context of Religion and Change

Ramazan UÇAR

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Isparta, Türkiye
Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Theology
Isparta, Türkiye
ramazanucar@sdu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8656-4434>

Esra DEMİR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Isparta, Türkiye
Graduate Student, Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences
Isparta, Türkiye
esrademir3636@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-4846-0607>

Yasemin TARCAN

Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Isparta, Türkiye
Ph.D. Student, Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences
Isparta, Türkiye
yasemintarcan@sdu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-4881-8595>

Atıf Bilgisi / Reference Information

Uçar, R., Demir, E., Tarcan, Y. (2022). Din ve değişim bağlamında Türk toplumu, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 16(33), 225-236.

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29228/tbd.2007.65833>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Submission Date: 19.10.2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27.10.2022

Yayımlanma Tarihi / Publication Date: 22 Aralık / December 2022

Yayımlanma Sezonu / Publication Season: Aralık / December 2022

Cilt / Volume: 16

Sayı / Issue: 33

Sayfa / Pages: 225-236

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi (TBD) – Journal of Social Sciences (JSS)

All rights reserved www.toplumbilimleri.com

DİN VE DEĞİŞİM BAĞLAMINDA TÜRK TOPLUMU¹

ÖZ

İnsanın en temel özelliklerinden biri sosyal bir varlık oluşudur ki; toplum içinde doğar, yaşar ve ölür. Bireylerin tutum ve davranışlarının oluşmasında içinde yaşadığı toplumun etkisi oldukça büyüktür. Toplumsal yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri olan din olgusu da bireylerin siyasal, sosyal, kültürel ve iktisadi olarak yaşamı anlamlandırmalarında işlevsellik göstermenin yanında kimlik inşa sürecinin de temel belirleyicilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bireysel ve sosyal yaşamın temel unsurlarından biri olarak değişim, toplumsal hayatı tüm boyutları ile etkileyebilmektedir. Sosyal yaşamın iki temel olgusu; din ve değişim, süreç içinde etkileşebilmektedir. Söz konusu durum Türk toplumu üzerinden analiz edilmeye çalışırken otorite-değişim-din ilişkileri üzerinde durulacaktır. Türk toplumunda değişim süreçlerinin ve isteklerinin tavandan tabana doğru geliştiği, tabandan tavana doğru bir arzunun oluşmadığı gerçeğinden yola çıkılarak bunun altında yatan sebepler tartışılacaktır. Bu bağlamda Türk toplumunda varlığını sürdürdüğüne inanılan dört temel unsur üzerinde durulacaktır. Söz konusu unsurlar; takdiri ilahi düşüncesi, otoriteye yüklenen kutsallık fikri, biat kültürü ve eleştirel düşüncenin gelişmemesi şeklinde belirlenmiştir. Böylece Türk toplumunda değişimlerin niçin bir taban hareketine dönüşmediğinin zihinsel arka planı okuması gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din, İslam, Değişim, Otorite, Türk Toplumunu.

TURKISH SOCIETY IN THE CONTEXT OF RELIGION AND CHANGE

ABSTRACT

One of the most fundamental characteristics of human beings is that they are social beings; they are born, live and die in society. The society in which individuals live has a great influence on the formation of their attitudes and behaviors. The phenomenon of religion, which is one of the indispensable elements of social life, stands out as one of the main determinants of the identity construction process as well as being functional in individuals' political, social, cultural and economic meaning-making of life. As one of the fundamental elements of individual and social life, change can affect social life in all its dimensions. Religion and change, two fundamental phenomena of social life, can interact in the process. While trying to analyze this situation through Turkish society, the relations between authority-change-religion will be emphasized. The underlying reasons for this will be discussed, starting from the fact that change processes and desires in Turkish society develop from the ceiling to the bottom, and that there is no desire from the bottom to the ceiling. In this context, four basic elements that are believed to persist in Turkish society will be emphasized. These elements are the idea of providence, the idea of sacredness attributed to authority, the culture of subservience and the lack of critical thinking. Thus, a reading of the mental background of why the changes in Turkish society have not turned into a grassroots movement will be realized.

Keywords: Religion, Islam, Change, Authority, Turkish Society.

GİRİŞ

Din, sosyolojik bir olgu olarak insanla birlikte var olmuş ve onunla birlikte var olmaya devam edecektir. Diğer bir ifadeyle insanlık tarihinde din olgusunun işlevsel olmadığı hiçbir toplum yoktur. Bu itibarla toplumların inşasında din, en önemli

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu'nda sunulan "Din ve Değişim İlişkileri Bağlamında Türk-İslam Toplumu" adlı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmakta; siyaset, iktisat, kültür, sanat, ahlak ve eğitim gibi birçok alanda etkisini göstermektedir. Dolayısıyla din, toplumsal yapı ağlarının üzerine kaplayan ve söz konusu yapılara istikamet, düzenlilik ve güvenilirlik görüntüsü kazandıran bir kubbe vazifesi yapmaktadır (Berger, 1995, s. 432, 433). Toplumsal yaşamın norm ve değerleri ile etkileşim içinde olan din, toplumda bir yaşam felsefesinin oluşmasında ana belirleyicilik işlevi görmektedir. Oluşan bu yaşam felsefesi sosyal hayatın temel unsurlarından biri olan değişim olgusuyla etkileşebilmektedir. Örneğin pre-modern dönemde toplum yaşamının hemen her alanında görünür olan din, modern dönemde daha çok bireysel düzleme çekilmiştir. Bu bağlamda etki boyutu da (görece) bazı alanlarda derinleşirken bazı alanlarda sığlaşmıştır.

Mevcut durumdan başka bir duruma geçiş ya da hâlihazırdaki durumların çeşitlenmesi veya başkalaşması olarak tarif edilen değişim (Fichter, 2001, s. 166), toplum denilen girift ve akışkan yapının da açıklayıcı anahtar kavramıdır (Vergin, 2000, s. 186). Toplumsal gerçeklik, kalıcılık üzerine bina edildiğinden (Vergin, 2000, s. 188) ve aynı toplumdaki söz ediyor olmamıza neden olan bazı süreklilikler ve görece sabiteler mevcut olduğundan toplumlar, genellikle statik gibi kabul edilirler. Günay'a göre bu durum toplum incelemelerinde gerekli olan metodolojik zaruret nedeniyle itibari bir ön kabule karşılık gelmektedir (Günay, 2017, s. 357). Zira sürekli değişim içinde olan toplumların temel karakteristiği dinamizmdir ve değişime uğramayan hiçbir toplum söz konusu değildir.

Toplumsal değişim toplumsal anlama, açıklama ve yorumlamada sosyolojinin üzerinde durduğu temel hususlardan biri olarak kendini göstermektedir. Bir olgu olarak değişim, süreç içinde toplumlarda kendini gösteren ve sosyal işleyişin yapısı ve fonksiyonlarını etkileyen köklü değişiklikler şeklinde izah edilmektedir (Erkal, 2016, s. 237; Günay, 2017, s. 363). Sosyal yapıda ve işlevlerinde ortaya çıkan büyük değişimler, sosyal ilişkiler ağının temel aktörü konumundaki toplumsal kurumlarda da farklılaşmayı tetiklerken (Bottomore, 2000, s. 329) sosyal gruplarda, sosyal grup içindeki veya toplumun diğer bireyleri arasında yerleşik tavır ve davranışların da (Arslantürk ve Amman, 2001, s. 385; Dönmezer, 1994, s. 400) değişimine sebebiyet vermektedir. Toplumsal değişim, zamanla kaimdir ve bir süreç içinde meydana gelmektedir. Süreç kısa, orta ya da uzun vadeli olabilirken; değişimin istendik ya da zorunlu olması değişimin hızına etki eden en önemli faktör kabul edilebilir. Zorunlu değişimler kısa sürede görünür hâle gelip kalıcılık sorunu yaşarken istendik değişimler uzun vadede gerçekleşerek yerleşik hale gelebilmektedir.²

Toplumlar da kendini gösteren değişimler, karmaşık hadiselerle dayandıkları için sürecin aydınlatılabilmesi adına değişim olayına farklı açılardan yaklaşmak gerekmektedir. Sosyologların temel problemi toplumsal gerçekliği anlama ve açıklama olduğu için bu bağlamda üretilmiş birçok teori/kuram bulunmaktadır. Sosyal değişim kuramlarından her biri toplumsalın farklı boyutlarını belli bakış açıları ile ele alan yaklaşımlardır. Sosyologlar, sosyal değişimin sebeplerine, niteliğine, ölçeğine göre değişimi açıklayan teoriler üretmişlerdir. Her bir tezinin toplumsal gerçekliği anlamaya dönük bir çaba olarak görülmesi gerekmektedir. Sosyal değişim teorileri; evrimci, devridalgı, yapısal-fonksiyonel ya da çatışmalı modeller (Erkal, 2016, s. 239-248) olarak tasnif edilebildiği gibi en genel tasnif; büyük, orta ve küçük boy kuramlar şeklindedir. Bu kategorizasyona göre, toplumun bütünü kapsayan ve derin etkilerle sonuçlanan yani

² Serbest (istendik) kültür değişimi, bir kültürün iç ya da dış hiçbir baskı altında kalmadan yabancı bir kültüre ait birkaç unsuru ya da o kültürün belirli bir kısmını alıp benimsemesi sonucunda kendi bünyesinde oluşan değişimlerdir. Cebri (zorunlu) kültür değişimi ise, farklı kültüre sahip iki toplumsal grubun, birinin diğerine kendi kültürünü zorla kabul ettirmesi ya da aynı kültür içinde bulunup idari gücü ve iktidarı elinde bulunduranların yabancı kültürün bazı unsurlarını ya da bir kısmını -çoğunluğun aksine- topluma zorla kabul ettirmeye çalışması sonucu toplumda meydana gelen değişimlerdir. Bilgi için bkz: Turhan, M. (2018). *Kültür değişimleri sosyal psikoloji bakımından bir tetkik*. Altınordu Yayınları, s. 39.

tarihî süreçte daha nadir ve uzun sürede ortaya çıkan değişimlere büyük boy değişim kuramları adı verilir. Orta boy değişimler, toplumun tamamında olmasa da yapısında birtakım değişikliklerin meydana gelmesi iken; küçük boy değişimler ise toplumun gündelik hayatında sıklıkla yaşanan ve etkileri daha hafif olan değişimler olarak nitelendirilebilir (Sunar, 2018, s. 4; bkz. Aron, 2017; Bottomore ve Nisbet, 1997; Kongar, 2004; Wallece ve Wolf, 2002). Toplumsal değişmeyi açıklamak üzere geliştirilen kuramlar, toplumsal gerçeklikten hareket edilerek temellendirilmeye çalışıldığı için dönemsel özellik taşıması anlaşılabilir bir durumdur. Ancak her teoremin günümüzde bazı toplumların anlaşılıp açıklanmasında işlevsel bir pencere özelliği taşıdığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Fiziki çevre, kültür, bilim ve teknoloji, politika, din, kitle haberleşme, ekonomi, göç, demografi gibi pek çok faktör toplumsal değişime etki etmektedir (Erkal, 2016, s. 248-250; Okumuş, 2003, s. 26-35; Sinanoğlu, 2008, s. 25; Sunar, 2018, s. 8). Söz konusu faktörler birbirleriyle etkileşim içinde olup çoğu zaman bir domino etkisi yaratır ve bir alanda başlayan değişim, diğer alanlara da etki eder. Ancak etki boyutu diğer unsurlara göre daha derin olan ve neredeyse toplumun her alanına nüfuz eden temel değişim faktörü dindir. Bu nedenle toplumsal değişim-din arasındaki ilişkinin anlaşılması, araştırma nesnesi olan toplumun anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır.

1. Din ve Toplumsal Değişme

“Din, anlamı insanı hem aşan hem de içine alan bir düzene inanmaktır” (Berger, 1995, s. 80). Dinin hem toplumsal hem de aşkın bir boyutu vardır. Fakat bu iki alan keskin hatlarla birbirinden ayrılmış değildir. Toplumsal yapının zihin kodları aşkının anlaşılma biçimine ve dinin yaşama aktarılma şekline etki ederken aşkın olan da vazettiği kural ve kaidelerle toplumun yapısına ve zihniyetine³ etki etmektedir. İkisi arasındaki etkileşim zaman olgusunun ortaya çıkardığı değişimlerle süregelmektedir.

Din-toplumsal değişme ilişkisi ele alındığında din, değişim sürecine üç tarzda etki etmektedir (Günay, 2017, s. 378; Okumuş, 2003, s. 103). Bir toplumda nevezuhur bir din, temel çıkış noktasını var olan değerler sistemine meydan okuma üzerine inşa etmektedir. Dolayısıyla dinlerin; inanç sistemi, ritüelleri, toplumsal hayata yeniden şekil verme iddiasındaki değer ve normlarıyla kendi dışındaki söylem ve eylemlere kapalı ve doğrularını tartıştırmaz yönleri vardır. Böylece yeni din, mevcut söylemin tam aksi iddialarda bulunarak kökten bir değişimin temel etkeni olabilir. Bazen de yeni din, toplumdaki yerleşik bir takım tutum ve davranışları onaylayarak destekler ya da kısmî bir değişimle tecdit edebilir. Ancak çoğu zaman değerleri muhafaza etme ve ortaya çıkan yeni değerlere karşı oluşturduğu duruş ile değişime çok sert refleksler verebilmektedir. Din, toplumsal değişmeyi söz konusu boyutlarıyla etkilerken aynı zamanda kendisi de toplumsal değişmeden benzer yönlerle etkilenir. Şu hâlde; toplumsal hayatta meydana gelen değişimlere paralel olarak toplumların din anlayışlarında da değişimin yaşandığını ifade edebiliriz ki bu durum, toplumun dine etkisinin anlaşılması için önemlidir.

Toplum içinde ortaya çıkan ve toplumla birlikte varlığını idame ettiren din olgusu, toplumda insan davranışlarının, bireysel ve sosyal ilişkilerin, sosyal yapı ve kurumların gelişmesinde ve değişmesinde temel unsurlardan biri olarak kendini göstermektedir. (Okumuş, 2003, s. 104). Din olgusuna materyalist bir bakış açısıyla yaklaşan sosyologlar, dini, toplumsal alt yapıyı oluşturan ekonominin gölge unsuru şeklinde değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla dinin toplumsal değişimde işlevsel bir yönünün olamayacağını sadece var olan toplumsal değerlerin muhafazasına hizmet edeceğini ve

³ Zihniyet; “Bir toplumsal grubun örtük referans sistemi”dir. Muccielli, A. (1991). *Zihniyetler*. (A. Kotil, Çev.). İletişim Yayınları Cep Üniversitesi, s. 7; Türkiye’de zihniyet çalışmalarıyla öne çıkan isim Sabri F. Ülgener’dir. Ona göre zihniyet: “dünyaya ve dünya ilişkilerine içten doğru bir tavır alış”tır. Ülgener, S. F. (2016c). *Zihniyet, aydınlar ve izm’ler*. Derin Yayınları, s. 14.

hatta değişimin önünde engel oluşturacağını ifade etmişlerdir (Günay, 2017, s. 371; Vergin, 2000, s. 43). Dinin aşkın boyutunun insanın üzerindeki psiko sosyal etkilerini anlamaya çalışan sosyologlar ise dinin toplumsal değişim üzerinde hâkim faktör olabileceğine dikkat çekmişlerdir. Örneğin bu konuda kendisine has bakış açısıyla fark yaratan Max Weber dinin, -ortaya koyduğu değer ve normlarıyla- toplumda oluşturduğu zihniyetin sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlerin en önemli belirleyicisi olduğuna dair fikrini, kapitalist anlayışın ortaya çıkış süreciyle analiz etmiştir. O, Hıristiyanlık (Protestanlık) değerlerinin kapitalist düşüncenin doğuşunda ve gelişmesinde önemli bir işlev gördüğü kanaatindeydi. Batı'da Kalvinist, Pietist, Baptist ve Metodist Protestan sosyal kesimlerin yaşayışında gözlemlenen ve Püritanizm olarak adlandırılan zahitlik anlayışına⁴ dayalı bir zihniyetin oluştuğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda rasyonelleşen iktisadi eylem temelini kutsal ile güçlendirmektedir (Günay, 2017, s. 371, 372). Weber, bu tür gelişmelerin Doğu toplumlarında ortaya çıkmamasının sebeplerinin dini değerlerde aranmasına işaret etmektedir.

Dinin toplumsallaşmasında veya yaygınlaşmasında "karizmatik otoritenin"⁵ (peygamber) önemi oldukça büyüktür (Weber, 1996, s. 325 vd.). Peygamberler toplumdaki karizmaları sayesinde geçmişle bir hesaplaşma ya da reddetme yoluna giderek özel bir devrimci güç oluştururlar. Bu anlamda meşruiyetlerini karizmalarından alan peygamberler toplumsal değişimin en önemli aktörüdürler (Albayrak, 2017, s. 956, Weber, 2005, s. 79). Örneğin, Hz. Muhammed'in, tebliğ sürecinde gösterdiği gayret ve inşa ettiği toplumsal sistem, sosyal değişime model olma özelliği taşımaktadır. İlk ortaya çıktığı süreçte Mekke toplumunda devrimci karakter sergileyen ve yerleşik inanışları kökten değiştiren İslam, Medine döneminde daha ılımlı bir yöntem izleyerek bazı uygulamaları değiştirirken bazı örfilere dokunmamıştır. Hz. Peygamber sonrası ise değişime direnen ve mevcut değerleri koruyan bir hüviyete bürünmüştür.

Dinlerin temel prensiplerini sistemleştirdikten sonra toplumda kendinden başka yaklaşımlara fırsat vermeme ve varlığını devam ettirme özellikleri dolayısıyla toplumsal değişim süreçlerine çok güçlü tepki verme durumu hemen her din için geçerlidir. Zira dinler, din kurucusunun (peygamberlerin) ya da tebliğcilerin mistik tecrübeleri üzerine kurulu bir bağlılık içerdikleri için onu her defasında tekrar yaşama ve tecrübe etme olan "menseki" bir karakter arz etmekte ve böylece kendini tarihten arındırarak her türlü değişimden uzak kalmaya meyletmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında dayandıkları kutsal metin, inanç sistemi, ritüelleri, inşa ettiği ahlaki değer ve normların birlikte oluşturduğu zihniyet dünyası işlevsellik göstermektedir (Günay, 2017, s. 369). Din, toplumların yaşamı ve dolayısıyla dünyayı anlamlandırmalarında temel faktörlerden biri olması hasebiyle, yaşanan her türlü gerçekliği ve ulaşılmak istenen hedefler için katlanılan zorlukları kendi içinde meşruiyet zeminine çekme gücüne haizdir. Dolayısıyla var olan düzenin korunarak sürdürülebilirliğin sağlanması ve istikrarın devamı adına değişim arzularını ters yüz edip geri çevirebilmektedir.

Evensel bir yasa olan değişim karşısında en dirençli yapılar bile bir süre sonra çözülmeye mahkûmdur. Değişim, her şeyi kendisiyle birlikte akışta değiştirir. Bir toplumsal yapı olarak din, değişime karşı en dayanıklı olgulardan biri olsa da bir noktada kendi varlığını devam ettirmek için değişime uyum sağlayabilmektedir. Dinin belirli

⁴ Weber'e göre, bu anlayışın özünde bezginlik göstermeksizin devamlı ve sistematik olarak yerine getirilen dünyevi meslek uğraşısının, dinsel anlamda en yüksek sofuluk vasıtası olduğu yatmaktadır. Mesleği, kişinin içsel yenilenmesini sağlarken, dinsel kimliğinin de en net ve kesin kanıtıdır. Bu yaklaşım, kapitalizmin ruhu olan yaşam tasavvurunun kaldırıcı olmuştur. Weber, M. (2019). *Protestan ahlaki ve kapitalizmin ruhu*. (M. Köktürk, Çev.). Bilgesu Yayıncılık, s. 157.

⁵ Karizmatik otorite; "bir bireyin istisna kutsallığına, kahramanlığına, örnek özelliklerine ya da onun tarafından açıklanan veya emredilen normatif kalıpların ya da emrin kutsallığına olan bağlılığa dayalıdır." Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve otorite*. (H. B. Akın, Çev.). M. A. Arıcıoğlu, H. B. Akın, (Haz.). Adres Yayınları, s. 40.

sabiteleri olması ve akidevî esaslarını koruması bağlamındaki muhafazakârlığı kabul edilebilir hatta arzulanabilir olmakla birlikte “mevcut naslara körü körüne bağlı kalmayarak realitenin icaplarını gözeterek ve ona göre hukuk mevzuatında lüzumlu değişiklikler yapan realist görüş” (Ülgener, 2016d, s. 98) olmaksızın dinin gelişmesi ve hayata dokunabilmesi mümkün olamamaktadır. Örneğin İslamiyet, Arabistan’da doğup gelişmesine rağmen bu realist özelliği sayesinde karşılaştığı farklı kültürel unsurlarla etkileşerek yeni bir ivme kazanmış, sadece Araplara has bir din olmaktan çıkmış ve evrensel bir hüviyete bürünmüştür. Hz. Peygamber, İslamiyet’i toplumsal gerçeklikleri dikkate alarak tebliğ faaliyetlerini sürdürmüş ve dinin tekâmülü de bu çerçevede şekillenmiştir.

2. Türk Toplumunu ve Değişim

Türk milletinin İslamlaşması, İslam dininin yaşayan dünya dinleri arasında önemli inanç sistemlerinden biri olmasında büyük rol oynamıştır. Türkler, bir yandan İslam dininin geniş kitlelere ulaşmasına zemin hazırlarken, diğer yandan İslam’ın evrensel mesajlarını öne çıkararak insanlık ile buluşturulmasında en güçlü aktörlerden biri olmuştur ki; bir Türk-İslam Medeniyeti söz konusu olabilmıştır.

Tarihî kaynaklarda Türklerin çok kolay ve hızlı bir şekilde Müslüman olduklarına yönelik bilgiler ön plana çıkarılsa da İslamlaşma sürecinin oldukça uzun zaman aldığı ve hatta “zor kullanılarak”⁶ Müslümanlaştırıldıklarına dair görüşler de kaynaklarda yerini almıştır. Her iki görüşün de imkân ve ihtimali bulunmakla birlikte bir toplum için en zor şey, onun yerleşik inanç sisteminden uzaklaşarak din değiştirmesidir. Söz konusu durum Türk toplumu için de geçerlidir. Ayrıca toplumlar din değiştirmekle birlikte zihniyet yapılarını da hemen değiştirememektedir. Bu nedenledir ki aynı din, farklı toplumlarda farklı şekillerde hayata yansımaktadır. Dolayısıyla Türk toplumu Müslüman olduktan sonra dinin öğretilerine paralel olarak yeni bir yaşam felsefesi inşa etmiştir. Başka bir deyişle İslam, Türk toplumunun beşikten mezara kadar yaşamını kuşatarak sosyal yaşama dair tüm kurumların şekillenmesinde etkisini göstermiş ve yeni bir anlam dünyasının kapısını aralamıştır. Söz konusu yeni durum asırlarla ifade edilebilecek şekilde kendi içinde oluşturduğu değişim dinamikleri çerçevesinde bir seyir takip etmiştir. Ancak Batı’da ortaya çıkan Aydınlanma süreciyle birlikte bilimden sanata, siyasetten ekonomiye, kültürden teknolojiye birçok alanda kendini gösteren gelişmelerin sosyal hayattaki yansımaları, Türk toplumunu da direkt ya da dolaylı olarak etkisi altına almıştır. Değişim süreci çok hızlı şekillenince Türk toplumu duruma ayak uydurmakta oldukça zorlanmıştır. 18. yüzyıla kadar Batı ile münasebetlerinde hep üstün taraf olan Türk toplumu, bu tarihten itibaren hep kaybetmeye başlamıştır. Özellikle askerî ve siyasi alanda kendini gösteren olumsuz sonuçlar, dönemin siyasi aktörlerini söz konusu alanlarda yenilikler yapmaya itmiştir. İlerleyen süreçte eğitimden ekonomiye sağlıktan hukuka kadar pek çok sahada ortaya çıkan problemler karşısında alınan sınırlı tedbirlerin fayda vermediğinin gözlenmesi neticesinde, daha büyük değişimlerin hedeflendiği görülmektedir. Son tahlilde Cumhuriyet devrimi ile zirveye ulaşan bu değişim süreci uygulamalarının, toplumsal katmanlarda mayalanmadığı ve yerleşik hâle gelemediği de müşahade edilmektedir.

Bir toplumda yapılan yenilikler, toplumun zihnî hazır bulunuşluğu göz ardı edilerek zorla gerçekleştirildiğinde toplumsal faaliyetlerde gevşeyip çözülmeye, düzenin

⁶ Haccac, Türk diyarlarını fethetmesi için kan dökücü bir komutan olmasıyla öne çıkan Kuteybe’yi görevlendirmiştir. Kuteybe, önemli ticaret merkezlerinden biri olan Baykent’i sulh yoluyla ele geçirse de şehrin zenginliğini görünce yağmaya başlamıştır. Yakılan yıkılan şehirde ne kadar eli silah tutan Türk varsa hepsini öldürtmüş kadın ve çocukları da Horasan’a göndermiştir. Yaklaşık on iki yıl boyunca başka Türk şehirlerinde de çeşitli zulüm ve vahşetlere devam etmiştir. Bu ve benzeri örneklerden yola çıkarak denilebilir ki; Arapların Türkler için izledikleri politika zulüm ve sürgündür. Bkz. Üçok, B. (1968). *İslam tarihi Emeviler – Abbasiler*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 49,50; Türkler’in kılıç zoruyla Müslüman olduğuna dair farklı bir yaklaşım için bkz: Aydın, E. (2008). *Nasıl Müslüman olduk?*. Kırmızı Yayınları, s. 17-34.

bozulmasına neden olurken toplumun fertlerinde de ya aşırı bir telaş ve asabiyete ya da uyuşukluk ve hareketsizliğe neden olabilmektedir (Turhan, 2018, s. 168).⁷ Batı toplumlarındaki değişimler, kendi iç dinamiklerinden kaynaklandığından özgün bir şekilde ve aşağıdan yukarıya (sivil) bir değişim talebi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu da değişimin ne kadar uzun süreli ve çatışmalı olsa da toplumlarının sözleşmeci bir temelde kurulmasına, halkın güçlenmesiyle idareci-aristokrasinin nüfuzunun kırılmasına yol açmıştır (Akgül, 2002, s. 81). Türk toplumunda yaşanan değişimler ise daha çok üst yapısal kurumlar tarafından jakoben tarzda gerçekleşmiştir. Değişimler, toplumsal ihtiyaç ve talepler eksenli değil otorite merkezli gelişmiştir. Zihinsel kodlarında yenilik istemeyen, girişimci ruha sahip olmayan, kavram ve değerlerde daha geniş ilişkileri düşünemeyen Türk toplumu (Kıray, 1999, s. 117, 118), içinde bulunduğu durumu bir şekilde meşrulaştırmış ve değişime karşı daha çok muhafazakâr bir tutum içinde olmuştur. Türk toplumunun makûs kaderi gibi görünen; değişim taleplerinin yukardan aşağıya bir seyir izlemesinin ana nedeni, toplumun değişim talebinde bulunacak potansiyelinin olmamasıdır. Toplumda böyle bir potansiyel oluşmamasının sebeplerinin incelenmesi bu bağlamda önemli görülmektedir. Söz konusu sebepler, dört başlık altında ele alınabilir.

Bunlardan birincisi; takdir-i ilahi düşüncesidir. Kader kavramı ile yakından ilişkili olan bu düşünce, Türk toplumunda pür tevekkül anlayışıyla desteklenerek insanın içinde bulunduğu dünya yaşamı çerçevesinde elinden hiçbir şey gelmeyeceği, başına gelen her şeye, her koşul ve şartta katlanması gerektiği anlayışını doğurmuştur. Başka bir ifadeyle bağlamından koparılan tevekkül, peşinden rızayı getirmekte ve insanın iradesini elinden alarak adeta cebri bir itikada işaret etmektedir. Bu yaklaşım, “aklını kullanmak istemeyene sığınma imkânı vermekte ve insanın kendi kendini hipnotize etmesine yaramaktadır” (Akbulut, 1992, s. 131). Söz konusu hipnoz çerçevesinde “...gelecek kaygısı ile ömür tüketmekten hoşlanmayan; otorite ve gelenek kaygıları ile çepeçevre kuşatılmış (merkezden ‘kırsal’ çevreye açıldıkça daha yumuşak ve teslimiyetkâr); hesabında, yol ve yordamında götürü insan!” (Ülgener, 2016b, s. 5 ve s. 92, 93) tipolojisi ortaya çıkmış ve bu tipoloji Türk toplumunda övülen bir tavır olmuştur.

İslami literatürde takdir-i ilahi fikri dolayımında iki yaklaşım vardır. Bu yaklaşımları Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın tutumlarıyla örneklendirecek olursak; Hz. Ömer, orduları teftiş için Şam’a giderken onu karşılayan ordu komutanı Ebu Ubeyde el-Cerrah ve önde gelen kimseler, şehirde veba/taun hastalığı olduğunu haber verirler. Bunun üzerine danışmanlarıyla bölgeye girip girmeme hususunda istişare eden Hz. Ömer, sonunda geri dönmeye karar verir. Kararını açıklayınca, Ebu Ubeyde Hz. Ömer’e: “Allah’ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” diye sorar ve “Evet, Allah’ın kaderinden yine Allah’ın kaderine kaçırıyoruz.” cevabını alır (Akbulut, 1992, s. 134; Akbulut, 2018, s. 254; Buhârî, Tıb 30; Özdiñç, 2014, s. 308; Müslim, Selâm 98). Hz. Ömer, vebadan kaçmaması durumunda ölmesinin de vebadan kaçması durumunda kurtulmasının da Allah’ın takdiri olduğunu düşünüyordu (Akbulut, 2018, s. 255). Bu anlayışa göre, müspet ya da menfi iki ciheti olan kader karşısında insan, iradesi neticesinde yararına olanı tercih etme, zararına olandan da kaçınma kudretine sahiptir (Özdiñç, 2014, s. 307). Fakat Türk toplumunda rağbet gören kader anlayışı bu olmayıp; isyancılar tarafından evi kuşatıldığı ve halifeliği bırakması için zorlandığı hâlde “Allah’ın giydirdiği gömleği çıkarmam” diyen Hz. Osman’ın kader anlayışıdır.⁸ Ne yazık ki

⁷ Ülgener aynı konuyu Türk toplumu özelinde “ortaçağlaşma” kavramıyla ifade eder. Ona göre Batı’da hayatın tüm alanlarında ortaya çıkan değişim ve yenilenme, aynı dönemlerde Osmanlı-Türk toplumunda orta çağ değerlerine dönüş karakteri taşımıştır. Ülgener söz konusu orta çağ değerlerini; ticaretin zayıflaması, esnaflaşma, dar görüşlülük, meslek ve sanat taassubu, ağalık ve efendilik şuuruyla gösterişçi tüketim olarak örneklendirmektedir. Ülgener, S. F. (2016a). *İktisadi çözümmenin ahlak ve zihniyet dünyası*. Derin Yayınları, s. 8.

⁸ Hz. Osman’ın siyasi bir taktik kullanarak kendine isyanı dini söylemle bertaraf etmeye çalıştığı bu argüman, karşı cepheden de aynı gerekçeyle kendisine geri dönmüştür. Evini taşıyan isyancılar da bu taşları Allah’ın attırdığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Akbulut, A. (2018). *Sahabe dönemi iktidar kavgası: Alevi Sünni ayrışmasının arka planı*. Otto Mak Grup Medya Pro. Rek. Yay. A.Ş., s. 255, 256.

İslam anlayışında fonksiyonel akıl ile kader arasında kurulan denge, uygulamada kadcercilik lehine kırılmıştır.⁹ Bu durumda verili şartlara eleştiri getirmek ya da olumsuz koşulları değiştirmeye çalışmak “Allah’ın kaderine karşı gelmek” olarak yorumlanmakta, “vardır bunda da bir hayır” denilerek teslimiyet ve rıza duygusunun verdiği huşuyla katlanılır hâle getirilmektedir. Neticede değişim karşısında pasif bir tavır sergilenmekte, takdir-i ilahi şemsiyesi altına sığınılıp değişime karşı olumsuz yaklaşılmaktadır. İnsanların hür iradeleriyle gerekli şartları yerine getirdikten sonra sünnetullah çerçevesinde değişimin gerçekleşeceği göz ardı edilmektedir (Okumuş, 2020, s. 78). Türk toplumundaki, her şeyin ezelde takdir edildiği ve bunun değiştirilemeyeceğine olan inanç biçimi, toplumu atalete, boş vermişliğe, devinimsizliğe sürüklemekte ve değişime gerek olduğu durumlarda da bunun ancak üst bir irade tarafından jakoben tarzda olmasına sebebiyet vermektedir. Aslında tepeden inmece bir şekilde gerçekleşen değişim süreçlerinin, yüce bir irade tarafından idare edilmeye meyyal/meftun olan, siyasi irade ile dinî iradeyi bünyesinde birleştiren Türk toplumunun psiko-sosyal durumu ile uyumlu olabileceği, onlara bir konfor alanı sağlayabileceği de göz önünde bulundurulmaya değerdir.

İkincisi; Türk toplumunda siyasi otoriteye yüklenen kutsallık fikridir. Türk toplumunda Allah’a, O’nun egemenliğine itaat ile dünyevi iktidara itaat arasında güçlü bir sembolik ilişki vardır (Erdiç, 2021, s. 296). Siyasi otorite, eylemlerini Tanrı (Allah) adına ve muradullah çerçevesinde gerçekleştiren “zıllullah” olarak telakki edilmektedir. Esasında bu anlayış Hz. Peygamber sonrası özellikle Emevî siyasi politikası olarak dine dâhil edilen bir yaklaşımdır. Kendilerinin Allah tarafından tayin edildiğini öne süren Emevî halifeleri, kendilerine yapılacak olan isyanın Allah’a karşı bir isyan olacağı fikrini Müslüman tebaanın fikir ve ruh dünyasına dinî argümanlarla yerleştirmiş (Akbulut, 2018, s. 233), Hz. Peygamber dönemindeki katılımcı siyasi anlayış çökerek İslam öncesi gücün egemen olduğu siyasete dönüş yaşanmıştır (Uçar, 2014, s. 116). Toplumsal kontrolü sağlayan idarecilere itaatin dinsel vazife, itaatsizliğin ise günah olarak yorumlanması (Berger, 1995, s. 85) da İslam’ın ana damarı olan Ehl-i sünnet camiasının adeta ortak tavrı olmuştur.¹⁰ Onların bu yaklaşıma gerekli meşruiyet zemini kazandırmasıyla (Akbulut, 2018, s. 232) otoriteye itaat, adeta kesin bir dinî emir gibi telakki edilmiştir. İslam öncesi Türk toplumlarında da Kağan, Han, Hakan vb. isimlerle anılan otoriteye söz konusu iradenin (kut) Tanrı tarafından verilen bir lütuf olduğu kabulü yaygındı. Bu bağlamda İslam ile tanışan Türklerin “zıllullah” olarak kutsanan otorite modelini yadırgamadan kabul ettikleri söylenebilir (Balı, 2004, s. 104; Uçar ve Tarcan, 2020, s. 405). Türk toplumu, dünyevi otorite ile metafizik alanın otoritesi (Tanrı) arasında kurduğu bağ sonucunda siyasi otoritelere kutsiyet atfetmiştir. (Balı, 2004, s. 107, 108). Siyasi otoriteye yüklenen kutsallık, onun sorgulanamaz bir konuma yükselmesine sebebiyet vermiş ve “hikmetinden sual olunmaz” temel anlayışının oluşmasına yol açmıştır. Toplumsallaşan bu algı dolayısıyla siyasi otoritenin kendisi de bu düşünceye meyletmiştir. Gelişen süreç, siyasi otoriteden talepte bulunulmaz ancak o lütfeder düşüncesinin yaygınlık kazanmasının önünü açmıştır çünkü onun içinde bulunduğu eylem/eylemsizlik durumu Tanrısal bir özellik taşımakta olup, tartışmaya kapalıdır. Buna paralel olarak siyasi otorite nezdinde toplumu oluşturan bireyler “kul” statüsünde oldukları için otoritenin eylem/eylemsizliklerini sorgulama hakları da yoktur. Bu bağlamda Türk toplumunda siyasi otoritenin uygulamalarına yönelik eleştiri ve sorgulamalar hainlik, vatan, millet hatta din düşmanlığı olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla toplumda söz konusu

⁹ “Bu kırılmayı sağlayan güçlerin başında Hz. Ali sonrası evladiyelik hale gelen politik toplumun bireyi sindirmesi gelmektedir.” Sayar, A. G. (1998). *Bir iktisatçının entelektüel portresi Sabri F. Ülgener*. Eren Yayıncılık, s. 295, 5. Dipnot.

¹⁰ Ebu Hanife’nin “Adil zümre ve zalim sultanla beraber ol fakat mütecevizlerle beraber olma” söylemi, zalim de olsa ulü’l emre itaat için geçerli bir dini argüman olarak kullanılmaktadır. Ebu Hanife’nin bu söyleminin dönemin sosyo politik ortamı gereği maslahat için ifade edildiğine dair bkz: Erdiç, Ş. (2021). İslam siyaset düşüncesinde siyasal baskı unsuru olarak biat -Ebû Hanife örneği-. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 20(1), s. 312.

nitelemeye maruz kalmaya hiçbir birey (kul) yeltenemeyeceği için siyasi otoritenin iş ve eylemleri kutsanarak tabulaşmakta, toplumsal kesimlerin değişim isteğinde bulunma imkân ve ihtimali ortadan kalkmaktadır.

Üçüncüsü; biat kültürüdür. Yönetenle yönetilen arasındaki sosyo politik bir akit olan biat, İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'e itaat etmek ve onun öğretilerine bağlı kalmak anlamına gelirken Hz. Ebu Bekir'in halife seçimi sonrasında siyasi bir mahiyet kazanmıştır (Kallek, 1992, s. 120, 121). Kazanmış olduğu bu yeni anlam çerçevesi içinde dinî rengini kaybetmeyen bu kavram, süreç içinde otoritenin de doğruluk ve meşruiyetine kaynaklık etmiştir. Böylelikle otoriteye biat hem dinî hem ahlaki hem de toplumsal normlar açısından övülen bir davranış olmuş; Türk toplumunun zihniyet dünyasına yerleşerek aile içi ilişkilerden, iş yaşamına, eğitim kurumlarındaki ilişkilerden dinî ve düşünsel önderlere karşı takınılan tutumlara kadar her alanda otorite konumundaki kişilere sorgusuz sualsiz itaat etme durumuna kadar evrilmiştir. Dinî argümanlarla, ahlaki değer ölçütleriyle ve sosyal normlarla beslenen bu algı ve yaklaşım, sürekli kendini yeniden üretmektedir. Örneğin, aile içinde doğan, büyüyen ve gelişen bireyden hiçbir arayışa girmeksizin ebeveyne itaat etmesi beklenir. Dolayısıyla koşulsuz bir şekilde ebeveyne itaat eden takdir görürken; soran, sorgulayan, yeni arayışlar peşinde koşanlar ise yerilmektedir. Söz konusu yergiye maruz kalmamak adına bireyler, toplumun en küçük birimi olan ailede kendilerini gözden geçirerek itaate yönelmektedir. Bu bağlamda var olanın ideal olduğu düşüncesinden hareketle yeni herhangi bir söylem/eyleme ihtiyaç olmadığı, yeni arayışa girenlerin ciddi tepkilerle karşılaşabileceği henüz ailede zihinlere nakşedilmektedir. Sosyal yaşamın en küçük ve önemli biriminde gelişerek zemin bulan yerleşen anlayış, bireyin toplumsal yaşamının mihenk taşlarından birini oluşturmakta ve bu durum başta siyasi alan olmak üzere pek çok sahada bireyin yaşamında temel düstura dönüşmektedir. Biat kültürüne sahip Türk toplumunda yeniliklerden ziyade var olanı koruma güdüsü ön plana çıkarmaktadır. Diğer bir ifadeyle; Türk toplumunda tercih, özgürlük ve yenilikten yana değil itaat ve gelenekten yana şekillenmektedir.

Toplumlarda siyasi otoriteler kendilerine göre, yönetimlerinde bulunan sosyal kesimleri mümkün olduğunca iyi ve uzun süre yönetme eğiliminde olup yönetimlerini meşrulaştıracak değer üretme gayretinde olmuşlardır. Türk toplumunun siyasi tarihinde de bunu görmek pekâlâ mümkündür. Ancak burada vurgulanmak istenen husus, siyasi otoritelerin her türlü iş ve söylemine itaatin, dinsel bir gereklilik olduğunun altının çizilmesidir. Türk toplumunda gücünü kutsalla tahkim eden siyasi otorite, yönetimine karşı ortaya çıkabilecek her türlü eleştiriye din, vatan, millet düşmanlığı veya hainlik gibi söylemlerle ters yüz edebilmekte ve icraatlarına itaatin hem dini hem de toplumsal bir görev olduğu anlayışını yerleştirebilmektedir. Dolayısıyla biat, özgürlüğe ve yeniliğe karşı üstün gelmektedir. Siyasi alanda kendini gösteren durum, dinî ve düşünsel alanda da belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Günümüzde "aydın", "düşünür", "bilim insanı" nitelemesinin geçmişteki sahibi "ulema", meşruiyetini kendinden önceki ulemanın izinden ayrılmama düşüncesiyle kazandığı için, karşılaştığı problemlere kendi döneminin şartlarını göz önünde bulundurarak çözüm arayışına gitme yerine, geçmişte ulemanın kendi siyasal, sosyal, kültürel ve dinsel şartları çerçevesinde oluşturduğu çözüme itaati, temel yaklaşım olarak benimsemektedir. Benimsenen bu anlayış, yeni söylem üretme iddiasında olan aydınların, "sapık", "sapkın", "zındık" ve "hatta din düşmanı" şeklinde nitelendirilmelerine sebebiyet vermektedir. Söz konusu nitelendirmeler çok sert olduğu için yeni söylem oluşturup geliştirme çabasında olan aydınların cesaretleri kırılmaktadır. Böylece farklı alanlarda ortaya çıkan biatin fazileti düşün sahasında da kendini göstermektedir. Şu hâlde Türk toplumunda "özgürlüğe" karşı "biat" tercih edilerek düşünsel stabilizasyonun önü açılmaktadır ki, sosyal yaşamın temel unsuru olan değişim olgusuna bağlı dinamizm, entelektüel alanda da kendine yer bulamamaktadır.

Dördüncüsü; eleştirel düşüncenin gelişmemesidir. Ne yazık ki Türk toplumunda eleştirel düşüncenin kıymeti kavranamamıştır. Bilimsel bilginin üretilip geliştirilmesinde

yapıcı ve etkin bir rol oynayan eleştiri, yıkıcı bir özellik taşımamaktadır (Küçükali ve Akbaş, 2015, s. 2). O, geçerliğini ve doğruluğunu sorgulamadan hiçbir düşünceyi benimsemeyen bir düşünme biçimidir. “Eleştirel düşünme; neyin yapılacağı ya da yapılamayacağı, neyin kabul edileceği ya da edilemeyeceği ve benzeri durumlarda karar vermeyi sağlayan rasyonel, mantıklı, yansıtıcı, tutarlı ve değerlendireci bir süreçtir” (Bökeoğlu ve Yılmaz, 2005, s. 50). Oysa bu süreç (görece) muhafazakâr bir zihniyete sahip olan Türk toplumunda “var olan söylemin aksine iddialarda bulunmak” olarak algılanıp ifsat ya da yıkıcılıkla özdeşleşmiştir. Bu yanlış algıyı yıkacak, toplumun düşünsel dünyasını zenginleştirecek ana aktör durumunda olan aydın sınıfının da eleştirel düşüncenin gelişmesi adına bir çaba veya imkânı yok gibidir. Kanaatimize göre Türk toplumunda aydınlar, üç sebeple eleştirel düşünce üretmemektedir. İlki; aydınların, ortaya koyduğu görüşleri doğrultusunda -politik veya dinî- “yandaş” ya da “muhalif” olarak etiketlenmesi, onların fikirlerini özgürce ifade etmelerine engel olmaktadır. İkincisi; bilfiil herhangi bir otorite tarafından belirli iltimaslara mazhar olan aydınlar, elde ettikleri kazanımlarını yitirmemek adına otoritenin isteklerine paralel söylem ve düşünce üretmekle eleştirel düşünceyi baltalamaktadır. Üçüncüsü; epistemik yapının aksine fikir öne süren aydınlar da “sapık”, “sapkın”, “zındık”, “münafık”, “fasık” ve hatta “kafir” olarak nitelendirilebildiklerinden, bu tür sıfatlarla yaftalanmamak için eleştirel düşüncelerini kendilerine saklamaktadır. Böylelikle sosyal ve epistemik zeminin çok dar olması ya da aydını baskılaması, yeni düşünce ve söylemlerin ortaya çıkmasına engel teşkil etmektedir. Türk toplumu, mevcut koşulları idealleştirerek yeni söylem üretmeye imkân vermemekte, meydana gelen olumlu/olumsuz durumlar karşısında “Allah’ın lütfu, gazabı veya uyarısı” gibi nitelemelerle içinde bulunduğu durumu bir şekilde meşrulaştıracak argümanları üretebilmektedir. Dolayısıyla bir inşa faaliyeti olan bilim ve fikir üretme, Türk toplumunda oldukça kısıtlı kalmakta, daha çok verili bilgi sermayesi üzerinde yapılan çalışmalarla sınırlandırılmaktadır. Mevcut durumun, söylem ve eylemlerin eleştirisi yapılamayınca da “herkesin hâlinde memnun” olduğuna dair suni bir gerçeklik algısı içinde kimse değişim talebinde bulunmaya yeltenmemektedir.

SONUÇ

Din ve değişim, sosyal yaşamın en temel iki olgusudur. Aralarında dinamik ve sürekli bir etkileşim olan bu iki olgu, toplumların kaderini belirleyebilmektedir. Dinin değişimden ya da değişimin dinden etkilendiği durumlar süreç içerisinde toplumları pek çok yönden -olumlu ya da olumsuz- derinden etkilese de neticede bir uyumla sonuçlanır. Bu uyum bazı toplumları ileri taşıırken bazı toplumları geri bırakabilmektedir.

Türk toplumu, İslam dini ile karşılaşmış bu dini kabul ettikten sonra, değişimin dine etkisi bağlamında İslam, yükselişe geçerek geniş coğrafyalara yayılmıştır. Aynı şekilde dinin değişime etkisi bakımından da Türk toplumu, zaman içerisinde yeni din ile yakaladığı olumlu uyum neticesinde gelişmiş ve yerleşik hâle gelerek medeniyet inşa etmiştir. Fakat değişim, bitmez tükenmez ve dinamik bir süreç olması nedeniyle yeni durum ve şartların gereğinin yerine getirilmesini ya da en azından ortaya çıkan gerilimli/çatışmalı ortamın yatıştırılmasını ister. Bu bağlamda Türk toplumu bu dini tercih ederken ve geliştirirken kullandığı inisiyatif, zamanın getirdiği gerekli şartlar nedeniyle harekete geçerek dini tecdit etmek ya da en azından kendi din algısını gözden geçirmek için kullan(a)mamaktadır. Neticede Türk toplumu, kurumsallaşan dinin değişime direnci noktasında önemli bir örneklik teşkil etmekte ve zorunlu değişimler karşısında pasif ve edilgen bir konumda olmaktadır.

Batı toplumlarının aksine Türk toplumunda değişim süreçlerinin -istisnai durumlar dışında- tavandan başlayıp tabana doğru geliştiği, tabandan tavana doğru bir talebin oluşmadığı görülmektedir. Dolayısıyla toplumda değişim potansiyelinin çok sınırlı veya hiç olmadığını, yaşananın “en ideal” olduğu hususunda ortak bir kanaatin varlığını bize göstermektedir. Söz edilen anlayışın oluşmasında; “takdir-i ilahi” düşüncesi,

“otoriteye yüklenen kutsallık” fikri, “biat kültürü” ve “eleştirel düşüncenin gelişmemesi”nin etkili olduğu söylemek yerinde bir tespit olacaktır. Türk toplumunun söz konusu zihin kodları, onu değişim karşıtı bir hüviyete bürümekte ve tavandan başlayarak tabana doğru gerçekleşen değişimlerin objesi hâline getirmektedir. Böylelikle kendi kaderine yol veremeyen Türk toplumunda değişimin kendi doğal mecrasında mayalanarak şekillenmesi ve gelişmesi imkânı oluşmamaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Society plays a major role in the formation, shaping and development of the individual's world of thought and behavior. There are some fundamental phenomena that shape and deeply affect the life of society, and one of the most important ones is religion. Religion, due to its direct or indirect power, encompasses the life of the individual from the cradle to the grave; it shapes political, social, cultural and economic understanding. Therefore, religion interacts with the phenomenon of change, which is the basic element of social life, and can shape the destiny of societies. In Turkish society, change has followed a unique course, in which the attitude/mindset towards change has been decisive. Religion is the most important factor in the formation of this mentality. In Turkish society, change processes and demands are shaped from the bottom to the bottom rather than from the bottom to the ceiling. The purpose of this study is to examine the reasons for this shaping by means of deskripsion method. In this context, four main factors were emphasized. The first of these is the understanding of providence, which is based on the idea that human beings cannot do anything within the framework of the world life they live in, and that they must endure everything that happens to them under all circumstances and conditions. This understanding leads the society to laziness and indifference, and in cases where change is necessary, it can only be brought about by a higher will in a jacobin style. The second is the idea of sanctity attributed to authority. In Turkish society, which combines political authority and religious authority in its mind, the action or inaction of authority is divine. Therefore, one cannot demand change from the authority, but only if it deems it necessary and grants it. The third is the culture of allegiance. In Turkish society, subservience has permeated almost all areas of social life and obedience to any kind of authority is emulated. It does not seem possible for a community with this mentality to raise its voice for change or to make demands contrary to the status quo. The fourth is the lack of critical thinking. Critical thinking, which paves the way for the richness of thought and scientific knowledge, has become more of a destructive phenomenon in the Turkish social mentality. This understanding also hinders thinkers who try to put forward ideas to move the given conditions further or to mature them. Thus, change or development is blocked. The aforementioned mental codes turn Turkish society into an anti-change character and make it the object of the changes that take place from the ceiling to the bottom.

KAYNAKÇA

Akbulut, A. (1992). Allah'ın takdiri-kulun tedbiri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, ss. 129-156.

Akbulut, A. (2018). *Sahabe dönemi iktidar kavgası: Alevi Sünni ayrışmasının arka planı*. Otto Mak Grup Medya Pro. Rek. Yay. A.Ş.

Akgül, M. (2002). *Türkiye'de din ve değişim: Bir Erol Güngör çözümlemesi*. Ötüken Neşriyat.

Albayrak, A. (2017). Mitolojinin dini hayattaki yeri ve önemi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), ss. 952-958.

Aron, R. (2017). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*. (A. Korkmaz, Çev.). Kırmızı Yayınları.

Arslantürk, Z., Amman, T. (2001). *Sosyoloji*. Çamlıca Yayınları.

Aydın, E. (2008). *Nasıl Müslüman olduk?* Kırmızı Yayınları.

Balı, A. Ş. (2004). Tarih boyunca Türk Devletlerinde siyasi iktidarın meşruluk temelleri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), ss. 89-142.

Berger, P. L. (1995). Dini kurumlar. (A. Çiftçi, Çev.). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, ss. 425-465.

Bottomore, T., Nisbet, R. (1997). *Sosyolojik çözümlemenin tarihi*. M. Tunçay, A. Uğur, (Haz.). Ayraç Yayınevi.

Bottomore, T. (2000). *Toplumbilim*. (Ü. Oskay, Çev.). Der Yayınları.

Bökeoğlu, O. Ç., Yılmaz, K. (2005). Üniversite öğrencilerinin eleştirel düşünmeye yönelik tutumları ile araştırma kaygıları arasındaki ilişki. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/267408619_kis_2005_universite_ogrencilerini_n_elestirel_dusunmeye_yonelik_tutumları_ile_arastırma_kaygıları_arasındaki_ılıski (23.09.2022)

Buhârî, Tıb 30; Müslim, Selâm 98, Erişim adresi: <https://www.hadiskitaplari.com/riyazus-salihin/riyazus-salihin-1795-nolu-hadis> (29.09.2022)

Dönmez, S. (1994). *Toplumbilim*. Beta Yayınları.

Erdiç, Ş. (2021). İslam siyaset düşüncesinde siyasal baskı unsuru olarak biat -Ebû Hanife örneği-. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 20(1), ss. 291-316.

Erkal, M. E. (2016). *Sosyoloji (Toplumbilim)*. Der Yayınları.

Fichter, J. (2001). *Sosyoloji nedir?*. (N. Çelebi, Çev.). Atilla Kitabevi.

Günay, Ü. (2017). *Din sosyolojisi*. İnsan Yayınları.

Kallek, C. (1992). Biat. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 6. ss.120-125

Kongar, E. (2004). *Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği*. Remzi Kitabevi.

Kıray, M. B. (1999). *Toplumsal yapı toplumsal değişme*. Bağlam Yayıncılık.

Küçükali, R., Akbaş, H. (2015). Eleştirel düşüncenin bilimlerin gelişmesine katkıları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), ss. 1-10.

Muccielli, A. (1991). *Zihniyetler*. (A. Kotil, Çev.). İletişim Yayınları Cep Üniversitesi.

Okumuş, E. (2003). *Toplumsal değişme ve din*. İnsan Yayınları.

Okumuş, E. (2020). İslam, Müslümanlar ve toplumsal değişim. *Tevilat*, 1(1), ss. 61-95.

Özdiç, R. (2014). Allah'ın kaderine kaçmak: Veba ve kolera etrafında tedbir düşüncesi. *Kelam Araştırmaları*, 12(1), ss. 295-318.

Sayar, A. G. (1998). *Bir iktisatçının entelektüel portresi Sabri F. Ülgener*. Eren Yayıncılık.

Sinanoğlu, A. F. (2008). Toplumsal değişim ve din. *Hikmet Yurdu*, 1(2), Temmuz-Aralık, ss. 23-29.

Sunar, L. (2018). Toplumsal değişme: Kuramsal ve kavramsal bir çerçeve. M. Altunoğlu (Ed.), *Toplumsal değişme kuramları* içinde (ss. 3-22). Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 3563.

- Turhan, M. (2018). *Kültür değişimleri sosyal psikoloji bakımından bir tetkik*. Altınordu Yayınları.
- Uçar, R. (2014). *Güç ve değer ilk dönem İslam toplumu üzerine sosyolojik bir çözümleme*. Berikan Yayınevi.
- Uçar, R., Tarcan, Y. (2020). Osmanlı Devleti'nde siyasi iktidar/otorite değişiminin Şehzade Korkut Olayı üzerinden psiko-sosyal analizi. M. F. Duman, A. Ögke (Ed.), *Şehzade Korkut kitabı* içinde (ss. 403-415). TDV Basımevi.
- Üçok, B. (1968). *İslam tarihi Emeviler – Abbasiler*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2016a). *İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası*. Derin Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2016b). *Zihniyet ve din İslam, tasavvuf ve çözümler devri iktisat ahlakı*. Derin Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2016c). *Zihniyet, aydınlar ve izm'ler*. Derin Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2016d). İslam hukuk ve ahlak kaynaklarında iktisat siyaseti meseleleri. *Makaleler*, A. G. Sayar, (Haz.). Derin Yayınları.
- Vergin, N. (2000). Değişim ve süreklilik. *Din, toplum ve siyasal sistem* içinde (ss. 186-190). Bağlam Yayınları.
- Vergin, N. (2000). Toplumsal değişim ve dinselikle artış. *Din, toplum ve siyasal sistem* içinde (ss. 43-65). Bağlam Yayınları.
- Wallece, A. R., Wolf, A. (2020). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (L. Elburuz, M. R. Ayas, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (1996). *Sosyoloji yazıları*. (P. Taha, Çev.). İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve otorite*. (H. B. Akın, Çev.). M. A. Arıcıoğlu, H. B. Akın, (Haz.). Adres Yayınları.
- Weber, M. (2019). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. (M. Köktürk, Çev.). Bilgesu Yayıncılık.

Beyanlar (Disclosure Statements):

1. Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı (Contribution Rate): 1. Yazar %40, 2. Yazar %30, 3. Yazar %30'dur.

2. Çıkar Çatışması Beyanı (Conflict of Interest Statement): Yazarların, araştırma ile ilgili diğer kişi ve kurumlarla herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.